

ROZHOVOR / INTERVIEW

Rozhovor s pani profesorkou Dr. h. c. prof. PhDr. Máriou Novotnou, DrSc.

Univerzita Komenského v Bratislave prednedávnom oslávila 100 rokov od svojho založenia, Filozofická fakulta si rovnaké výročie pripomína v roku 2021. Vy ste na UK v Bratislave promovali v roku 1955, ako absolventka odboru archeológia – história a následne ste tu pôsobili vyše štyri desaťročia ako archeologička a vysokoškolská pedagogička. V tomto roku oslavujete krásne životné jubileum. Ak sa vrátíme do čias Vašej mladosti, ktoré momenty z vysokoškolských štúdií Vám najviac utkveli v pamäti?

(Foto Ing. Jana Škutková)

Bolo toho dost, čo sa po „vítěznom únoru“ v roku 1948 stalo a čo sa bezprostredne dotklo aj zmien v školstve, osobitne vo vysokoškolskom. K nim popri tzv. demokratizácii, keď rad známych profesorov musel opustiť školu, pribudlo i zrušenie titulu Dr., ktorý nahradil promovaný (napr. pre archeológiu to bol promovaný historik). Iba „promovaní lekári“ bol po čase zrušený a navrátený MUDr. Pre posilnenie „vedúcej úlohy strany“ v akademicko-školskej obci, po skratenej strednej škole a maturite na vysokú školu nastúpili tzv. prípravkári. Boli medzi nimi schopní, ktorí úspešne štúdium skončili. Mnohí ho zanechali a radšej sa vrátili k svojej profesii. Medzi nami a prípravkármi nebola žiadna bariéra, ale kolegiálne vzťahy. Horšie bolo, že na Filozofickej fakulte – na niektorých odboroch, či u skúšajúcich – platil nepísaný zákon, že prípravkári sa nevyhadzujú, čo iste neposlúžilo ani jednej strane.

V študijnom roku 1951/52 bol „odídenny“ prof. Dr. V. Budinský-Krička. Skoro po tom bol zatknutý a obvinený z nenahlásenia styku s nepriateľským agentom, ktorý bol jeho technikom.

Počnúc rokom 1950 boli zavedené prijímacie pohovory, ktoré boli v prvých rokoch výsostne politické. Skúmal sa triedny pôvod, vzťah k režimu a náboženstvu, spravidla na základe posudku zo strednej školy. Ja som si pohovor spolu s jedným z budúcich kolegov zopakovala na jeseň, krátko pred zápisom. Boli sme tiež prvý ročník, ktorého sa dotklo predĺženie štúdia zo 4 na 5 rokov s tým, že prví mali namiesto desiatich semestrov iba deväť. V roku 1954, po 8. semestri, boli výnimočne promovaní len absolventi marxizmu – leninizmu. Štúdium archeológie sme tak ukončili v januári 1955 a nie tradične začiatkom leta. Našou výhodou bolo, že sme boli mladí, bažiaci získať vytúžené vzdelanie a že silou vôle sme vedeli odolávať tlaku a zmenám, ktoré každodenný život prinášal.

S atmosférou na univerzite súvisela i rôznorodosť prístupu jednotlivých prednášateľov, čo sa prejavovalo viac na spoločnom základe, než na archeológii. Všeobecne najobľúbenejším, aj u historikov, bol vtedy PhDr. Ján Dekan. Nový, spočiatku externý prednášateľ, a ako sa tradovalo, žiak profesora V. Ondroucha. Pre 1. ročník prednášal Dejiny staroveku a Všeobecný prehľad pravku. Zaujal svojim rozprávačským nadaním, prechádzajúc sa v prednej časti átria v hlavnej budove UK pohrávajúc sa s nožíkom v ruke. Veľmi pozitívny bol jeho vzťah k poslucháčom, čo sme si veľmi cenili. Keď sa stal interným pracovníkom a zároveň dekanom fakulty, už ako poslucháči vyšších ročníkov sme s ním dlhé večery strávili v rôznych tradičných bratislavských reštauráciách alebo vinárňach pri zaujímavých rozhovoroch. Zaslúžil sa aj do čias jeho štúdia a vtedajšieho kultúrneho i umeleckého sveta. Z archeológie ďalším prednášajúcim bol Ing. Š. Janšák. Prednášal paleolit, o ktorom sme na Slovensku ešte veľa nevedeli, a Terénu

prax. Tretím pedagógom bol PhDr. Anton Točík. Dochádzal z Nitry, z novozriadeného Archeologického ústavu. Zaneprázdnenosť pri budovaní ústavu spôsobila, že na prednášky prichádzal zriedkavo a niekedy sme na neho čakali celé hodiny. Bol telom a dušou praktík, pohybujúci sa najradšej v teréne. Postupne pribúdali prednášky z antropológie a slovanskej archeológie. Podrobnejšie k štúdiu archeológie, študijným plánom v niektorých akademických rokoch a k zoznamu absolventov – až na niekoľko nepresností – sa nachádza v publikácii Katedra archeológie 1950 – 2000. Namiesto prof. Budinského-Kričku, a po prepustení jeho asistenta Dr. Petrovského-Šichmanna, nastúpil do Archeologického seminára asistent, ktorý ešte nemal ukončené štúdium archeológie, ani klasických jazykov, ktoré pôvodne začal študovať. Vo vyššom ročníku pribudli prednášky z muzeológie (Dr. L. Kraskovská zo SNM) a praktikum s archeologickým materiálom (J. Nettich, technik zo SNM). Zapamätala som si iba, že je potrebné pri tejto práci mať pevný dubový stôl (p. Nettich by mi túto poznámku iste odpustil). Víťali sme možnosť zúčastňovať sa terénnych výskumov, ktoré boli mimo Bratislavu. Vlaky meškali a tak sme neraz na prednášky z histórie prichádzali s oneskorením, čo bolo u časti prednášateľov s nevôľou akceptované a poznámkami okorenené. Počas štúdia som bola tzv. pomocnou vedeckou silou v knižnici Archeologického a Historického seminára, kde som zažila skartáciu prohibítnej literatúry. Nie vždy rozhodoval závadný obsah, stačilo „nežiaduce“ meno domáceho alebo zahraničného autora, či názov práce. Napriek úskaliam sa darilo aj zásluhou nás poslucháčov udržať nepolitický prístup k študijným povinnostiam, vedeckým poznatkom a bádaniu. Keď fakulta vypísala v roku 1954 konkurz na miesto asistenta v Archeologickom seminári, vybrali mňa. Bolo to tesne pred ukončením môjho štúdia. Miesto sa muselo obsadiť do konca kalendárneho roku. Bez výzvy a odobrenia dekana FF doc. PhDr. J. Dekana, aby som sa zúčastnila konkurzu, nikdy by som sa sama k tomuto kroku, ktorý bol rozhodujúcim v mojom živote, neodvážila.

Situácia sa stabilizovala, keď v roku 1956 ako čerstvo habilitovaný začal na archeológiu ako interný docent pôsobiť neskorší profesor B. Novotný. Vniesol poriadok do výchovy pravidelnými cyklami prednášok, seminárov, s povinnou letnou prázdninovou praxou. Budoval knižnicu a študijné porovnávacie zbierky.

Vaším rodným mestom je Bratislava. Váš záujem o archeológiu sa formoval už v rodinnom prostredí alebo aké boli tie pomyselné cesty, ktoré Vás viedli k štúdiu práve tohto odboru?

Prvým impulzom bolo rozprávanie môjho otecka o živote v prvej ČSR. Rád spomínal na krátke víkendové cesty do Rakúska. Častejšie to bolo loďou do blízkeho Petronellu a Carnunta, alebo električkou do Viedne na operné predstavenia v štátnej opere. Chcela som spoznávať ďalšie krajiny a civilizácie. Druhým podnetom bol letný pobyt v Líptove, kde som sa trochu zoznámila s jaskyniarstvom. Nie však len z hľadiska speleologického, ale ako svedectvo pobytu pravekého človeka. Moje sny o poznávaní sveta a dávnych civilizácií z autopsie prerušila železná opona a tak som o to intenzívnejšie začala cestovať v čase.

Kam ste chodili na prednášky a na ktorých archeologických výskumoch ste mali možnosť zúčastniť sa ako študenti?

Pokiaľ ide o prednášky v rámci štúdia na fakulte, tie som už spomenula. Využívala som každú príležitosť na návštevy večerných prednášok z archeológie, zväčša organizované Čsl. spoločnosťou archeologickou. Niektoré prednášky domácich i zahraničných bádateľov konané v Prahe nebol problém navštíviť. Cestovné bolo lacné a ubytovanie bolo u našich priateľov. Tak som sa zoznámila s radom popredných bádateľov. Pokiaľ ide o výskumy, o tie nebola núdza. Archeológov bol nedostatok a neraz vypomáhali aj poslucháči z pražskej Karlovej Univerzity. Po prvom ročníku sme nastúpili na spoločnú prax s pražskými študentami do Bošína v stredných Čechách. Viedol ju prof. J. Filip, celú prax v teréne usmerňoval však p. Knor, technik z Archeologického ústavu v Prahe. Vybraná lokalita sa napokon ukázala ako chudobná na nálezy či hroby. Pri odkrývaní jedného objektu, alebo hrobu sa preto vystriedalo niekoľko dvojíc. Počas pobytu sme mali niekoľko jednodňových exkurzií na lokality a do múzeí, kde p. profesor skúšal našu orientáciu v miestnom materiáli, či skôr ju musel sám zodpovedať. Zážitkom bol pre mňa výskum na Devíne, ktorý bol vtedy hraničným pásmom so vstupom len na povolenie od polície. Predstavovala som si, že svahy s vôňou bylín, pasúcich sa oviec a kôz a napokon aj niekoľkými nálezmi črepov z transportných amfor či starej Terry sigillaty, sa podobajú gréckemu či rímskemu prostrediu. Nasledovali výskumy vo Veľkom Grobe, Trnovci nad Váhom, v Mužle-Čenkove – opäť pri Dunaji, kde nás občas kontrolovala dunajská pohraničná stráž, a na dolnom Pohroní najmä v Šarovciach a okolí. Chodili sme aj do Nitry do Archeologického ústavu vypomáhať s triedením črepového

materiálu a pod. Nezabudnutá zostala pre mňa návšteva riaditeľa Archeologického ústavu v Prahe doc. Dr. J. Böhma na výskume vo Veľkom Grobe (vedúci B. Chropovský). Spolu s J. Paulíkom dostali sme za úlohu pripraviť výstavu a zrekonštruovať niekoľko nádob, čo sme nikdy predtým nerobili. Vnútri sme ich zaistili drevkami a dali na najvyššiu policu, aby do nich nebolo vidno. Netušili sme, že práve jedna z nich bude zaujímať p. docenta bližšie. Na naše prekvapenie, zachoval vážnosť a pochválil našu vynaliezavosť. Jemu bolo do smiechu, nami lomcovala hanba.

Vaša diplomová práca bola na tému najstaršej ťažby medi na Slovensku. Čo alebo kto Vás ovplyvnil, že ste sa tejto téme venovali už od čias štúdia?

Rozhodujúcou bola téma diplomovej práce. Ako rodená Bratislavčanka, chcela som sa venovať regiónu. Manžel ma presvedčil, že vhodnejšou by bola širšia, než regionálne orientovaná téma. Začala som hľadať. Cieľom bolo priniest niektoré vlastné poznatky. Po zvážení možností, bola to moja samostatná voľba, odobrená doma, na fakulte a podporená riaditeľom novo vzniknutého Archeologického ústavu SAV doc. Dr. A. Točíkom. Nikdy som toto rozhodnutie neoľutovala.

Naša generácia si počiatky katedry archeológie spája s rokom 1929, kedy sa Jan Eisner stal mimoriadnym profesorom archeológie, čo viedlo k vzniku Archeologického seminára. Vnímate to rovnako?

Je nepochybné, že moderné dejiny slovenskej archeológie, ktorej predchádzala činnosť uhorských bádateľov akými boli F. Pulszky (rodák z Prešova), J. Hampel, F. Rómer z Bratislavy a ďalší, sú bezprostredne späté s pôsobením J. Eisnera na Filozofickej fakulte v Bratislave a vznikom Archeologického seminára. Bolo obdivuhodné, ako z vtedy nepočtených nálezov vytvoril prvý ucelený pohľad na vývoj Slovenska v praveku v diele Slovensko v pravěku z roku 1933. Mnohé poznatky, doplnené o nové nálezy, zostali v platnosti. Žiaľ, prof. J. Eisner po dobrovoľnom odchode v roku 1939 sa po vojne do Bratislavy už nevrátil. Občas však zavítal do SNM, kde som sa s ním aj ja zoznámila.

Knižnica katedry archeológie má v súčasnosti viac ako 30 tisíc kníh. Pri jej budovaní stál profesor Bohuslav Novotný, Váš manžel, s ktorým ste neskôr spoločne Archeologický seminár, ako našu knižnicu zvykneme teraz nazývať, rozvíjali. Zaspomínate si, ako vznikala? Jej súčasťou je aj archeologická zbierka. V mnohých archívnych krabíčkách sa ešte nachádzajú popisy s rukopisom profesora Novotného.

Knižnicu začal budovať už profesor J. Eisner, ktorému vďačíme za niekoľko základných prác a časopisov vydávaných v Maďarsku, menej v Nemecku či Rakúsku. Niekoľko zväzkov obsahovali kongresové správy z konca 19. a začiatku 20. storočia z Francúzska, orientované najmä na paleolit. Keď som ako poslucháčka nastúpila ako pomocná sila, mala knižnica Archeologického seminára okolo 800 jednotiek, z toho ubudli „prohibítá“. Po príchode na fakultu začal môj manžel knižnicu budovať systematicky. Podľa toho, koľko peňazí bolo na nákup kníh, časopisov a na ich predplatné. V tých rokoch sa veľa dalo kúpiť v pražských, menej aj v bratislavských antikvariátoch. Keď v roku 1961 začala vychádzať *Musaica*, ako jeden zo série Zborníkov FF UK (s príspevkami z archeológie, dejín umenia, etnografie a hudobnej vedy), stal sa vítanou súčasťou výmeny literatúry s radom zahraničných univerzít a vedeckých ústavov. Snažili sme sa budovať zbierkové fondy čiastočne s originálnym materiálom, ale aj odliatkami. Počas študijných pobytov v zahraničí – ale aj pri exkurziách so študentami, sme sa spolu s manželom usilovali o zveľaďovanie seminárnej zbierky. Tak sa k nám o. i. dostali nálezy zo známeho vyše 10 m vysokého tellu s priam učebnicovým profilom v Karanove v Bulharsku. Slušnú kolekciu črepového materiálu z praveku severného Grécka, ale aj minojskej civilizácie Kréty, sa mi podarilo získať vďaka ochote a porozumeniu popredných gréckych archeológov, oprávnených udeliť aj povolenie na vývoz do zahraničia. Samotný transport sa realizoval cez naše diplomatické zastúpenie v Grécku. Predčasnú radosť vystriedal problém. Po doručení zásielky diplomatickou poštou vystavenú faktúru v US dolároch, nemal kto zaplatiť. Prítom išlo o zanedbateľnú sumu, ktorú však nikto nesmel súkromne vlastniť. Vyjednávania s administratívou rektorátu bolo zdĺhavé. Eady sa pohli až keď ma prešla trpezlivosť a oznámila som, že celú kolekciu hodím do Dunaja.

V súčasnosti pociťujeme na univerzitnej pôde tendencie centralizovať čiastkové knižnice, tradícia odborných seminárov sa akoby vytrácala. Je to určitý racionalizačný krok. Ako pedagogička a profesorka – myslíte si, že súčasná generácia študentov študujúca v digitalizovanej dobe nebude ukrátená ešte aj o ten

priamy kontakt s knihami a možnosťou listovať a študovať publikácie, ktoré ho náhodne zaujmú? Prváci archeológie už niekoľko rokov skladajú iniciačný sľub, že „knížnica sa stane mojim druhým domovom.“

Vrátim sa k tomu, čo som povedala na začiatku a týkalo sa „reforiem“. Zatiaľ som sa stretla len s mála z nich, ktoré boli ku prospechu. Centralizácia čiastkových knižníc by umŕtvila všetko úsilie po roky vkladané – aj vo finančnej podobe – do ich budovania. Osvedčili sa a aj po rokoch platí, že sú najvýhodnejším a najlepšie dostupným zdrojom poznatkov pre študentov. Spoločenské vedy, na rozdiel od exaktných, m. i. prírodovedných odborov zvyčajne používajú najnovšiu tvorbu, potrebujú pracovať aj so starou či staršou literatúrou, ktorá poskytuje bohatý pramenný materiál, neraz dnes už aj v dôsledku vojnových konfliktov nenávratne zničený či stratený. Príkladom nevhodného rozhodnutia – sústrediť čiastkové knižnice do ústrednej fakultnej či univerzitnej, je prípad na nemenovanej univerzite v Nemecku. Skončilo vlastné vyhľadávanie nahradené písomnou požiadavkou na lístočku. Tak sa stalo, že študenti prestali mať záujem o knižnicu vlastnej Alma mater a prehlásili sa do iných vedeckých knižníc umožňujúcich osobné vyhľadávanie titulov, tak povediac „aj očami“ s podmienkou, že práce nebudú zakladať späť sami, ale na to určení knihovníci. Slovensko však nie je Nemecko čo sa týka knižníc s literatúrou z archeológie. Knižnica archeologického seminára sa stala medzinárodne známou a podporovanou aj darmi od zahraničných inštitúcií, čo platí doteraz.

Pani profesorka, ako si spomínate na svoje začiatky ako pedagóg? Ako ste sa cítili na druhej strane katedry?

Určite to nebolo ľahké a od počiatku som bola postavená pred rad úloh. Bolo samozrejým, že som už v letnom semestri tesne po ukončení štúdia bola poverená prednáškami a seminármi. Stala som sa tajomníčkou celej katedry, ktorá pozostávala z viacerých odborov a vypomáhala všade, kde to bolo potrebné. Súčasne musím povedať, že vtedajší poslucháči moje postavenie ako najmladšej z pedagógov nikdy nezneužili a moju dôveru nesklamali. Vždy bol medzi nami korektný vzťah. Za to im zostávam dodnes vďačná.

Vaši študenti ešte aj dnes spomínajú na pamätné exkurzie, ktoré sa Vám podarilo realizovať. Vraciate sa aj Vy vo Vašich spomienkach k týmto poznávacím výletom? Zrejme závažnejšia bola v tej dobe ich organizácia, najmä tých do zahraničia. Vieme, že aj teraz neváhate a absolvujete s Vašimi študentami na Trnavskej univerzite mnohé poznávacie cesty.

Naše exkurzie rozhodne neboli výletom, ale kládli na všetkých účastníkov rovnaké požiadavky. Nikoho neminul výklad na lokalite či v múzeu a nevyhnutná disciplína, ktorá sa týkala aj dodržiavania časového harmonogramu. Naše exkurzie prevažne smerovali do Maďarska a na Balkán, do Rumunska a Bulharska, výnimočnejšie do vtedajšej Juhoslávie. Nebolo to iba pre dostupnosť ciest do týchto zemí. Podstatným bolo, že vzdelávací proces sa v našom Archeologickom seminári okrem všeobecných poznatkov orientoval na juhovýchod s inováciami civilizačného dosahu. Spravidla sme cestovali univerzitným autobusom, výnimočnejšie vlakom. Rad rokov sme bývali v hoteloch. Keď nastal turistický boom, stali sa pre nás cenovo nedostupné. Hotelové ubytovanie nahradili kempy pod stanom. Účastníci videli po prvý raz významné lokality, pamiatky, ale aj more a trochu spoznávali bežný život. Výhodou bolo, že menšiu časť nákladov poslucháčom platila škola, aby sa mohol každý zúčastniť. Keď v roku 1968 došlo k uvoľneniu ciest do zahraničia, naša exkurzia smerovala do Rakúska. Máte pravdu, exkurzie som zaviedla aj na Trnavskej univerzite, ktorých sa neskôr ujal odborný asistent, dnes doc. Dr. phil. E. Hrnčiarik, rada sa ich naďalej zúčastňujem. Doba sa zmenila, aj naše cesty za pamiatkami gréckej a rímskej antiky sú neraz vzdialenejšie. Dopravným prostriedkom sa stalo lietadlo a na mieste v danej krajine autobus. Pre klasického archeológa, na Slovensku bez väčších zbierok gréckej a rímskej antiky či samostatného múzea, sú exkurzie jedinou a jedinečnou príležitosťou ich osobne spoznávať.

Dovolím si otázku zo súkromia. S Vaším manželom ste tvorili mimoriadne pracovitý pár, činnorodý organizačne, pedagogicky, obaja ste viedli výskumy v teréne. Ako sa dalo v časoch vašej mladosti skĺbiť materstvo a súkromný život s našou profesiou? Venovali ste sa aj iným aktivitám, záľubám, ktoré nesúviseli priamo s archeológiou?

S mojím budúcim manželom som sa ako študentka zoznámila na jeho výskume v starom meste pražskom – na Ungelte a pri jeho návšteve výskumu vo Veľkom Grobe. Prvé roky, keď sme ešte nemali syna, to nebol žiadny problém. Trochu času zostalo aj na šport, s manželom sme hrali tenis, ja som rada lyžovala a v lete to bola turistika. Po-

stupne sme sa záľub vzdávali v prospech práce a voľný čas sme venovali synovi, ktorého sme od jeho 5 rokov v lete brávali na výskum. Rešpektovali sme sa aj ako partneri na pracovisku. Keď sa však stalo – čo nebolo práve zriedkavé – že niektorí členovia seminára neprejavovali záujem podieľať sa na budovaní pracoviska, či iných povinnostiach (revízia knižnice, príprava exkurzie, doprava, ubytovanie, prístup do muzeálnych zbierok, na výskumy a pod.), pre kľud na pracovisku, zobrala som radšej mnohé povinnosti na seba. Keď pribudol po rokoch syn, zistili sme, že starostlivosť o dieťa vyžaduje viac, než sme boli schopní zvládnuť. Našli sme pani na varovanie, ktorá sa stala doslova členom rodiny. Vedeli sme, že syn je v dobrých rukách. Keď už nepotreboval stálu opateru a začal chodiť do školy, starala sa o našu domácnosť. Až po 16 rokoch, keď jej dcéra potrebovala pomoc, sme sa s ňou neradi rozlúčili. Z učiteľských plátov to nebolo ľahké utiahnuť. Cesty na dovolenky neprichádzali do úvahy a dlho sme nemali ani auto.

Vychovali ste mnoho generácií archeológov a historikov a od roku 1996 pôsobíte na Trnavskej univerzite. Každá doba mala a má svoje špecifiká. Majú dnešní študenti archeológie väčší záujem o štúdium, alebo to vyzerá, že mládež je stále rovnaká?

Odpovedať sa nedá jednoznačne. Vždy boli a verím, že aj naďalej budú poslucháči s eminentným záujmom o zvolený odbor. Žiaľ, pribúda aj tých, ktorým – ako sa zdá – ide viac o získanie diplomu a nie vedomostí. Všeobecne sa to prejavuje aj v zvýšenom počte nekvalitných, čiastočne či úplne odpísaných, či na objednávku napísaných prác. Nie je správne, že na humanitných odboroch boli zrušené prijímacie pohovory. Ich cieľom bolo zistiť záujem, no najmä predpoklady pre zvolené štúdium. Zamedzilo by sa „trápeniu“ pedagóga a študenta.

Čo si myslíte o postavení archeológie ako odboru na Slovensku v súčasnosti?

Archeológia, tak ako iné vedné disciplíny súčasnosti, vďaka otvorenému bádaniu má dnes možnosť porovnávať výsledky u nás a v medzinárodnom meradle. Nie vo všetkých ukazovateľoch sme na rovnakej úrovni. Dnes nevyhnutná interdisciplinarita podľa môjho názoru nedosahuje požadovanú úroveň. Dôvodom nie je nezáujem našich bádateľov, ale nedostatok finančných prostriedkov. Počet inštitúcií, patriacich k exaktným vedám, pre potreby archeológie dnes nevyhnutným, schopných či ochotných na spoluprácu, je málo. Zahraničné laboratóriá pracujúce na komerčnej báze sú pre naše možnosti drahé, či celkom nedostupné. Napr. dnes bežné datovanie ¹⁴C nie jednou, ale sériou vzoriek, nie je u nás samozrejmé. O DNA a ďalších metódach ani nehovoriac.

Pani profesorka, prajeme Vám pevné zdravie, veľa energie a pohody do ďalších rokov. Ďakujeme Vám veľmi pekne za rozhovor.

Jana Mellnerová Šuteková – Peter Barta